

Socrates-lezing 2008

De glazen samenleving en de waarde van privacy

Beate Rössler, Universiteit van Amsterdam en RU Leiden

Er is waarschijnlijk geen ander thema in de politieke theorie en praktijk dat zo snel in het brandpunt van de aandacht is komen te staan, als dat van de privacy. Nog maar dertig jaar geleden waren er nauwelijks boeken over dit onderwerp, intussen is de literatuur niet meer te overzien, vooral in de jurisprudentie, maar ook in mediastudies, politieke theorie en filosofie. En ook in de maatschappelijke meningsvorming heeft het thema van de privacy, vooral sinds de gebeurtenissen van 11 september, een centrale plaats.

Natuurlijk hebben niet alleen technologische ontwikkelingen, maar ook andere maatschappelijke transformaties beslissende bijdragen geleverd aan de verschuiving en verandering van de grenzen tussen privésfeer en publiek domein. Toch zijn het vooral de technologische vernieuwingen, in samenhang met de nieuwe veiligheidsrisico's, die de informationele privacy in het brandpunt van de aandacht hebben geplaatst en die de privacy veranderen, verschuiven en bedreigen.

Wij willen in onze Socrates-lezing onderzoeken waarom de privésfeer eigenlijk zo belangrijk is en bescherming verdient, en welke consequenties het zowel voor individuen als voor de samenleving heeft, en nog zal hebben, wanneer de bescherming van de privésfeer gevaar loopt. Zowel in mijn filosofische deel als in Britta Boehler's juridische deel zullen we hierbij trachten aan te tonen op welke manier de bescherming van de privacy de bescherming en de mogelijkheid van individuele vrijheid waarborgt en ook moet waarborgen, en waarom deze vrijheid constitutief is voor het individu én voor de samenleving als geheel.

In het nu volgende zal ik eerst de samenhang tussen informationele privacy en vrijheid of autonomie principieel toelichten, vooral aan de hand van drie concrete scènes waaruit moet blijken waarom een privédomein voor ons zo'n centrale waarde is. Als tweede stap zal ik dan op de sociale betekenis van privacy ingaan, dus op de vraag waarom niet alleen de glazen mens, maar ook de glazen samenleving een bedreiging betekent voor onze ideeën van vrijheid en liberaal-democratisch samenleven.

Vanaf het begin van de discussie over privacy - en ik kom hiermee tot mijn eerste stap - heeft de samenhang tussen vrijheid en privacy een centrale rol gespeeld in de juridische en filosofische reflectie over privacy. Deze verbinding tussen vrijheid en privacy is al duidelijk in de eerste invloedrijke formulering van een recht op privacy van de Amerikaanse rechters Warren en Brandeis, die namelijk het recht op privacy aanduiden als een *right to be let alone*. In een artikel uit het einde van de negentiende eeuw verklaren zij dit *right to be let alone* tot een authentiek liberaal vrijheidsrecht.

Sindsdien staat hoe dan ook in de normatieve theorie de verbinding tussen vrijheid en privacy altijd centraal. Aan de privésfeer en de bescherming ervan zijn hierbij verschillende dimensies of aspecten te onderscheiden: enerzijds gaat het om mogelijkheden voor de

privépersoon om zich terug te trekken, zoals bijvoorbeeld de privéwoning, of in algemene zin backstages, die we nodig hebben om als het ware bij te kunnen komen van de uiteenlopende maatschappelijke rollen die we spelen. Om goed te kunnen functioneren, hebben we allemaal mogelijkheden nodig om ons terug te trekken, plekken waar we kunnen afreageren of ons uitleven.

De bescherming van de privésfeer blijft echter niet tot de woning beperkt; we hebben die nodig waar we ons ook bewegen en ophouden. Want het gaat bij de privésfeer ook om de bescherming van persoonlijke levenswijzen, om de bescherming van de vrijheid van uiteenlopende levenswijzen. Met de bescherming van de privacy worden immers verschillende opvattingen van het goede leven gewaarborgd, verschillende opvattingen van hoe wij wensen te leven, hetzij thuis of in het publieke domein, en wel zonder dat we ons voor deze verschillen permanent hoeven te legitimeren.

Beide aspecten van de privésfeer, zo wil ik aantonen, zijn constitutief voor de vrijheid en autonomie in liberale democratieën.

Om deze korte aanduiding toe te lichten, wil ik nu de principiële vraag naar zin en doel van een privésfeer nader verduidelijken aan de hand van de problematiek van de *informationele privacy*. Deze informationele privacy betreft namelijk zowel de bescherming van de persoonlijke backstages als de bescherming van de persoonlijke levenswijzen.

Waarom houden we het over het algemeen voor ongepast, on hoffelijk, moreel onjuist of zelfs onwettig wanneer andere mensen ons zonder ons medeweten (of ook mét ons medeweten) en tegen onze wil observeren of beloeren, of zelfs filmen of afluisteren, hetzij thuis, op kantoor, op straat of in het café? Waarom voelen we ons gestoord, beschaamd, gekwetst, benadeeld, in onzekerheid gebracht en gecontroleerd wanneer we zoiets merken? En waarom vinden we het kwetsend wanneer medische gegevens over ons aan derden worden doorgespeeld, waarom ervaren we geroddel over ons als onaangenaam? Wat is erop tegen dat bedrijven persoonlijke gegevens doorgeven? Wat is erop tegen wanneer goede vrienden iets verder vertellen wat ze alleen over ons weten omdat ze goede vrienden zijn?

Uit deze vragen blijkt wel dat informationele privacy niet alleen de verhouding tussen burger en overheid betreft, maar in principe alle sociale betrekkingen waarin we leven. Om te begrijpen wat een privésfeer inhoudt is het dus allereerst van belang dat de problematiek van de informationele privacy veel verder reikt dan de bescherming van persoonsgegevens tegenover staat en maatschappij, en belangrijk is in alle sociale betrekkingen waarin subjecten leven.

Het probleem van de informationele privacy is dus de vraag hoe we kunnen beredeneren waarom we het als een recht, of toch in ieder geval als een goed gefundeerde morele eis beschouwen om niet tegen onze wil en/of zonder ons medeweten geobserveerd of beloerd te worden, om dus de hoeveelheid informatie die anderen over ons bezitten, te kunnen controleren.

Maar waarom, zo zou je kunnen tegenwerpen, is de verwijzing naar de begrippen vrijheid en autonomie hier relevant? Je zou immers kunnen beweren dat wie mensen observeert, beloert of over de tong laat gaan, hen zeker niet belemmert in enigerlei zin waarbij het

vrijheidsrecht in het geding komt, of althans prima facie hun vrijheid in het geheel niet beperkt wordt. Waarom zou ik niet langer doen wat ik wil, alleen omdat anderen mij daarbij observeren of beloeren, en waarom zou het doorspelen van gegevens, zolang dat niet gepaard gaat met enigerlei feitelijke beperkingen, mijn vrijheid in gevaar brengen, vooral wanneer ik van dat observeren niet eens op de hoogte ben en er misschien ook nooit iets over te weten kom?

Kortom: wat als ik niets te verbergen heb?

Om deze samenhang van privacy, controle over informatie en autonomie verduidelijken, wil ik u drie voorbeelden voorleggen.

Allereerst het klassieke geval van de voyeur. Dit voorbeeld komt uit een roman van John Barth.¹ Joe Morgan, een van de hoofdpersonen, die er prat op gaat dat hij zo intellectueel en beheerst is, waant zich alleen en onbespied thuis. Maar in plaats van stil in zijn kamer te zitten en te studeren, zoals zijn vrienden van hem verwachten, stelt hij zich voor dat hij een commandant is en oefent hij in het geven van bevelen aan zijn manschappen. Hij marcheert door de kamer en brult: Geef acht! Rechtsomkeert! en zo meer. Zijn vriendin, aangezet door een ietwat dubieuze vriend, staat buiten voor het raam en slaat hem met ontzetting en onbegrip gade.

Deze kleine scène maakt in elk geval één ding duidelijk: dat het gedrag van Joe Morgan essentieel bepaald is door zijn verwachting, zijn veronderstelling, dat niemand hem ziet, dat niemand weet hoe hij zich gedraagt en welk toneelstukje hij opvoert. Alleen omdat hij dat verwacht, gedraagt hij zich zo. Als hij wist dat hij geobserveerd werd, dan zou hij reageren met schaamte, woede, verontwaardiging enzovoort, en zeker met het pijnlijke gevoel dat hij zich anders zou hebben gedragen als hij dit geweten had. Overigens is vanaf dit moment zijn interactie met zijn vriendin en zijn vriend (en daarmee met zijn toeschouwers) verstoord, althans in die zin dat zijn verwachtingen over wat zij van hem weten, onwaar zijn. En dit betekent dat hiermee ook zijn autonomie op een beslissende manier is geschonden. Want zijn optreden naar buiten toe, tegenover vreemden of vrienden, de manier waarop hij zich tegenover anderen wil presenteren, en dus ook een beslissend aspect van zijn autonomie, berust hier eenvoudigweg op onware veronderstellingen.

Dit voorbeeld kan denk ik niet alleen duidelijk maken in welke brede zin vrijheid als controle over de presentatie van onszelf en over onze authenticiteit door ongewilde observatie kan worden verstoord. Het kan daarmee ook een verder strekkende, algemene stelling verduidelijken: de bescherming van informationele privacy is voor mensen daarom zo belangrijk, omdat het voor hun zelfbesef als autonoom persoon constitutief is dat ze op zijn minst grofweg *controle hebben over hoe ze zichzelf presenteren*. Ze moeten zelf kunnen bepalen hoe ze zich tegenover wie en in welke context willen presenteren, enceneren of blootgeven, welk beeld ze in welke context van zichzelf hebben en welk beeld ze willen uitstralen, en dus ook hoe ze in welke context willen handelen, hoe ze hun

¹ John Barth, *The End of the Road*, in: *The Floating Opera and The End of the Road*, New York 1958, p. 319.

verschillende identiteiten van geval tot geval willen insceneren en presenteren.

Als iemand wist dat hij geobserveerd werd, zou hij zich zo nodig anders gedragen, of zich in ieder geval bewegen vanuit het besef dat hij geobserveerd werd. En juist dit verschil laat zien dat er met deze niet geweten en niet gewilde observatie sprake is van een schending van vrijheid.

De vaak gehoorde leus 'Ik heb niets te verbergen' is dus gewoon onwaar: we hebben allemaal tegenover deze of gene iets te verbergen - als in principe iedereen alles over ons wist, zouden er geen verschillen meer zijn in onze sociale betrekkingen, geen onderscheid meer tussen heel goede vrienden, kennissen, collega's en volledig onbekenden.

Overigens laat het voorbeeld van Joe Morgan ook zien dat we deze backstages nodig hebben om ons uit te leven en dingen uit te proberen – Joe Morgan doet niets gevaarlijks en zou zich in het openbaar beslist nooit als een militair commandant gedragen. Het verschil tussen het onbespied spelen van rollen en het publieke sociale gedrag lijkt derhalve een constitutionele functie van de bescherming van de privésfeer te zijn.

In de kern komt het er dus op aan wie wat over iemand weet, komt het aan op de controle over de informatie over die persoon. En wel op zijn minst controle in die zin dat iemand in veel opzichten zelf in de hand heeft, en in andere opzichten minstens kan inschatten, wat andere personen in voorkomende gevallen over hem weten; dat iemand bijgevolg op goede gronden kan vermoeden wat andere personen of instituties waar hij mee te maken heeft over hem weten.

Privacy beschermt dus autonomie in die zin dat we tot op zekere hoogte zelf kunnen regelen, en ook moeten kunnen regelen, wat anderen over ons weten.

Maar wat gebeurt er met onze autonomie en onze authentieke presentatie van onszelf, wanneer we helemaal geen mogelijkheid meer hebben om ons terug te trekken en geen enkele zekerheid dat we niet geobserveerd worden? Om dit duidelijk te maken kom ik nu tot mijn tweede voorbeeld.

Met behulp van deze tweede scène wil ik duidelijk maken waar het op aankomt wanneer er niet langer sprake is van individuele observatie, zoals in het geval van de voyeur, maar van structurele observatie, en hoe daarbij niet alleen de geobserveerde relaties, maar vooral ook de relatie van de geobserveerde persoon met zichzelf schade lijdt.

Ik wil ook dit weer verhelderen met een voorbeeld uit de literatuur, een - misschien aanvechtbaar - voorbeeld dat duidelijk en meedogenloos beschrijft hoe een concrete bedreiging van een concrete privésfeer er precies uitziet en hoe dit dan uiteindelijk weer samenhangt met de begrippen vrijheid en autonomie. Ik wil het hebben over een boek van Christa Wolf, *Was bleibt*.

Zoals bekend, gaat dit boek over de maanden in het jaar 1979 toen Wolf vierentwintig uur per dag, met een auto voor de deur, door de Stasi werd geobserveerd. Ze beschrijft hoe ze telkens weer, als door een magneet aangetrokken, naar het raam loopt en kijkt of de auto er nog staat; hoe die auto tot middelpunt van haar leven wordt en dat observeren in alle hoeken en gaten van haar leven doordringt.

Wolf beschrijft met pijnlijke nauwkeurigheid wat er gebeurt, wanneer we echt worden

geobserveerd, wanneer onze gegevens, en wel heel concrete gegevens, informatie uit ons concrete leven van alledag, door anderen geobserveerd, genoteerd en doorgegeven worden. De auto voor de deur - waarbij het er na enige tijd niet meer toe doet of die er werkelijk staat - symboliseert deze volstrekt concrete, immers niet langer abstracte dreiging. De dreiging dat de schrijfster niet alleen is. Dat ze niet meer diegene kan zijn die ze wil zijn, omdat ze onder druk van de observatie voortdurend gedwongen wordt een rol te spelen, te leven voor de waarnemers, niet meer voor zichzelf. Daarbij is deze bedreiging niet noodzakelijk verbonden met het risico van concrete sancties –het is genoeg dat de bedreiging er is en zichtbaar is, dat de auto voor de deur staat of toch op elk moment weer voor de deur kan staan.

Niet alleen elk tandenpoetsen, elk gladstrijken van het tafelkleed, elk schrijven van een boodschappenlijstje, en zeker elk gesprek met haar man of met vrienden, elke stap buiten de deur is niet meer autonoom, authentiek, is geen zelfbeschikking meer, maar is een tandenpoetsen, gladstrijken van het tafelkleed, boodschappen doen voor anderen, is het spelen van een rol ten aanschouwen van (mogelijke) waarnemers. De voortdurende blik van buitenaf, ook de voortdurend mogelijke blik, verandert ons gedrag, of we dat nu willen of niet.

Juist het verlies aan backstage, autonomie en authenticiteit, zaken die zoals we zagen een centraal aspect van de waarde van de privésfeer uitmaken, worden hier door Wolf aan de hand van alledaagse details voelbaar gemaakt. Zij verifieert hiermee als het ware de liberale opvatting van een echte samenhang tussen individuele vrijheid en de waarde van de privésfeer. Het handelen uit zelfbeschikking wordt tot een handelen voor anderen; het begrip, het idee, de waarde van het authentieke en autonome handelen verdwijnt.

Uiteraard gebruik ik Wolf hier in zekere zin als metafoor: in onze samenleving zijn observatie en controle niet herkenbaar aan een Trabi voor de deur. En het is uiteraard een wereld van verschil of je in een totalitaire staat of in een liberale democratie leeft. Toch denk ik dat deze metafoor nuttig is en duidelijk maakt wat er kan gebeuren met de privéruimten waar we ons kunnen terugtrekken, wanneer we niet meer vanzelfsprekend kunnen aannemen dat hun bescherming gewaarborgd is.

Nog een derde en laatste scène om de samenhang duidelijk te maken tussen vrijheid als persoonlijkheidsproject, en privacy in de zin van 'niet geobserveerd worden'. Er is een website van de Franse internet-kunstenares Albertine Meunier (http://albertinemeunier.net/google_search_history/index.htm), waarop ze alle zoekopdrachten die ze in een jaar tijd bij Google heeft ingetikt, eenvoudigweg heeft opgeslagen en laat afrollen (en voorlezen). Zo ontstaat een (misschien ook wel geënceneerd) beeld van haar persoonlijkheid, en van haar leven, dat men zich moeilijk preciezer zou kunnen wensen. Welke restaurants ze heeft opgezocht, met welke politieke en andere problemen zij zich heeft beziggehouden, en met welke boeken, met welke vragen ze in haar alledaagse leven is geconfronteerd, dat alles kun je uit de zoekopdrachten opmaken. De Stasi zou het gemakkelijk hebben: want zoals Meuniers website ook onder de aandacht brengt, laat alles wat wij op het internet doen sporen na,

die we niet kunnen uitwissen. Levenslange hechtenis voor alles wat we online doen - geen nieuwe zelf-uitvindingen meer, geen verzwijgen, geen geheimen, we worden allemaal leesbaar als een boek.

En de koppeling van databestanden, waar de instanties voor de bescherming van persoonsgegevens nu nog voor waarschuwen, maakt al gauw dat de website van Albertine Meunier vrij onschuldig eruit ziet. Want wanneer we deze informatie kunnen combineren met alle andere gegevens die waar dan ook over ons worden opgeslagen, dan wordt de vrijheid van de informationele zelfbeschikking volstrekt onmogelijk -en dat is natuurlijk precies wat Meunier duidelijk wil maken. Dan valt op geen enkele manier meer in te schatten wie er wát over ons weet.

Het respect voor iemands privacy is het respect voor iemand als autonoom subject - dat is denk ik het beslissende inzicht, en dat hebben de drie verschillende perspectieven elk op hun manier duidelijk gemaakt. Algemeen gezegd: wil ons gedrag een vorm van zelfbeschikking zijn, dan moeten we kunnen geloven, erop kunnen vertrouwen en ervan uit kunnen gaan dat we niet geobserveerd of afgeluisterd worden, en dat we ook niet worden misleid, hetzij over het doorspelen en de registratie van gegevens en over de aanwezigheid van personen, hetzij over de vraag wat mensen van ons weten en 'wie' ze daarom 'voor ons' zijn. Om dezelfde reden helpt het niet wanneer mensen weten dat ze geobserveerd worden, of dat informatie over hen opgeslagen wordt, wanneer ze niet geobserveerd of op deze manier geregistreerd *willen* worden. Want juist het feit dat ze op observatie en controle voorbereid moeten zijn, belemmert hen om authentiek en uit zelfbeschikking te handelen.

Het functioneren van informationele zelfbeschikking en de bescherming van informationele privacy berusten derhalve op een maatschappelijk, conventioneel systeem of netwerk, waarin verwachtingen over wat anderen weten, conventies over informatie en respect voor de grenzen van de privésfeer altijd al geregeld moeten zijn.

Dit is - of was altijd - een ingewikkeld, weliswaar dynamisch maar toch betrekkelijk stabiel systeem van maatschappelijke en juridische normen en conventies, waarbinnen we ons bewegen en waarbinnen we de verschillende betrekkingen waarin we leven kunnen beheersen en organiseren.

Wanneer dit kader echter niet meer functioneert, wanneer we niet meer kunnen vertrouwen op de vanzelfsprekende bescherming van informatie, dan schaadt dit niet alleen onze individuele vrijheid, maar tegelijkertijd ook het functioneren van het *maatschappelijk leven* en van de *democratische instellingen*. Dat is in ieder geval het perspectief dat ik in het nu volgende wil schetsen en aannemelijk maken (en daarmee kom ik tot mijn tweede deel). Laten we eerst eens kijken naar de democratische instellingen, en daarmee naar de verhouding tussen burger en overheid. Informationele zelfbeschikking, aldus de rechtstheoreticus Alexander Rossnagel, is de grondslag voor een vrije en democratische constitutie. Het recht op informationele zelfbeschikking moet namelijk gewaarborgd worden door een maatschappelijke orde en een rechtsorde, waarin de burger moet weten wie wat wanneer en bij welke gelegenheid over hem weet. (...) Anders zouden

niet alleen de individuele kansen op ontplooiing worden geschaad, maar ook het algemeen welzijn: zelfbeschikking is immers een elementaire voorwaarde voor het functioneren van een vrije democratische samenleving die gebaseerd is op het vermogen van de burgers om autonoom te handelen en mee te werken. (Rossnagel 110) Zonder informationele privacy dus geen democratische zelfbeschikking, dat is de stelling. Britta Böhler zal dadelijk nader ingaan op de vraag hoe de nieuwe veiligheidswetten juist om die reden ook de democratische zelfbeschikking in gevaar brengen. Niettemin wil ik hier alvast kort aandacht vragen voor de ethische en rechtsfilosofische consequenties van deze juridische transformaties van de democratische samenleving.

Daarbij wil ik de bedreigingen door nieuwe vormen van terrorisme allerminst bagatelliseren. In het debat wordt echter de veiligheid al te snel en te gemakkelijk tegen de individuele vrijheid uitgespeeld. Het streven naar veiligheid wordt namelijk tot een ideologie die de democratie bedreigt, wanneer dit streven niet langer de vrijheid en de zelfbeschikking van het individu als *telos*, als doel heeft. Er zijn minstens drie redenen waarom het de democratie bedreigt: burgers worden alleen nog als object gezien; het vermoeden van onschuld - een van de uitgangspunten van de rechtsstaat - komt te vervallen; en het vertrouwen in democratische instellingen wordt ondergraven.

De democratische subjecten worden *als object* gezien, wanneer men er van staatswege alleen nog maar van uitgaat dat ze verdacht zijn of in ieder geval verdacht kunnen worden (vgl. Joe Morgan). Dit leidt tot de legitimatie van een fundamentele asymmetrie tussen observeerders en geobserveerden, een asymmetrie in twee opzichten. Het eerste problematische aspect aan bijvoorbeeld het verzamelen van gegevens door de overheid en andere ontwikkelingen van de panoptische samenleving, is de *cognitieve asymmetrie*. De mensen weten niet *dát* ze geobserveerd worden, welke gegevens over hen verzameld worden, en ze hebben geen controle over wat er met de verzamelde gegevens gebeurt. Het tweede problematische aspect is uiteraard de vermoedelijke *voluntatieve asymmetrie*: men kan er op goede gronden van uitgaan dat de mensen ook niet op deze manier geobserveerd of geregistreerd willen worden. Zelfbeschikking als elementaire voorwaarde voor het functioneren van een democratische samenleving, zoals in het citaat van Rossnagel ter sprake kwam, is met het perspectief op de burger als louter object volstrekt onverenigbaar.

Met de legitimatie van deze structurele vormen van asymmetrie vervalt ook het *vermoeden van onschuld*, een essentieel bestanddeel van de democratische rechtsstaat. Want de ideologie van de volmaakte veiligheid moet ervan uitgaan dat we in principe allemaal gevaarlijk zijn of gevaarlijk kunnen zijn; denk opnieuw aan Joe Morgan. Wanneer burgers niet meer als democratische subjecten worden beschouwd, maar op algemene gronden verdacht zijn, dan staat de pointe en de betekenis van het vermoeden van onschuld als zodanig ter discussie.

Hiermee wordt echter, en dat is het derde punt dat ik wil noemen, over de hele linie het *vertrouwen in democratische instellingen* ondergraven. Hoe meer mogelijkheden voor het verzamelen en opslaan van gegevens er zijn, des te groter is ook het gevaar van misbruik. Alles wat wordt opgeslagen, kan ook misbruikt worden, dat is al sinds lang een van de

credo's bij het beschermen van persoonsgegevens. En hoe gemakkelijker de opgeslagen gegevens toegankelijk zijn voor een potentieel onbegrensd aantal mensen, hoe groter het risico (denk weer aan de website van Albertine Meunier). Vertrouwen is echter, zoals we weten, niet zómaar een hulpbron van de democratische staat: het is een van de centrale hulpbronnen bij uitstek. Zonder vertrouwen kan het 'vermogen tot autonoom handelen en medewerken' van de burgers niet meer functioneren, is het niet meer gewaarborgd of bestaanbaar.

Het tegendeel van vertrouwen is overigens niet alleen wantrouwen en controle, maar ook politieke vervreemding. Want als overheidsinstellingen geen vertrouwen meer denken nodig te hebben en geen vertrouwen meer genieten, beschouwen de democratische subjecten zulke instellingen als uiterlijkheden, die ze hoogstens nog vanuit een strategisch gezichtspunt benaderen, maar niet meer als iets eigens kunnen ervaren.

De verhouding tussen burger en overheid is evenwel slechts één aspect van de maatschappelijke waarde van de privé-sfeer. Ook het maatschappelijk leven is op de bescherming van de informationele privacy aangewezen en zal dramatisch veranderen wanneer deze bescherming niet meer gegarandeerd is.

Ons maatschappelijk leven wordt meer en meer bepaald door de nieuwe mogelijkheden van de informatie- en communicatietechnologie. Nieuwe informatietechnologie vergemakkelijkt de langdurige opslag, doorzoekbaarheid en kruisindexeerbaarheid van persoonlijke informatie en van informatie die slechts door de combinatie met andere gegevens als persoonlijke informatie begrepen kan worden. Dat is juist het kwalitatieve verschil tussen oude technieken van observatie en controle, en de nieuwe technologieën. Laat ik kort een paar voorbeelden noemen van hoe deze informatiemaatschappij zich op het ogenblik ontwikkelt.

- * *Profiling en datamining.* Profiling kennen we waarschijnlijk allemaal, bijvoorbeeld van aankopen bij Amazon: we kopen een boek, en bij de volgende aankoop krijgen we boeken aangeboden die bij de eerste aankoop passen, omdat ze aan een bepaald profiel beantwoorden. Wanneer dit profiel vervolgens wordt gekoppeld aan andere profielen, bijvoorbeeld woonomgeving, stemgedrag en dergelijke, ontstaat er een steeds nauwkeuriger beeld van een persoon, dat in voorkomende gevallen voor heel uiteenlopende partijen relevant kan zijn.
- * Cameratoezicht in openbare ruimten, met intelligente systemen van CCTV die zo zijn ingesteld dat ze normale burgers die hun inkopen doen, onderscheiden van agressieve individuen, en vervolgens meteen automatische waarschuwingssignalen aan de politie doorgeven. Dit heeft een normaliserende uitwerking - Niet opvallen, anders word je geregistreerd! - en kan daardoor ons gedrag in het openbaar massaal belemmeren en veranderen. Controle en normalisering zijn zoals bekend twee kanten van dezelfde medaille, en juist dat maakt uiteraard de controle ook zo aantrekkelijk.
- * RFID, *radio frequency identification*. Het gaat om kleine chips die met de techniek van radiogolven werken, die overal ingebracht kunnen worden - in dingen en in

mensen - en waarop gegevens kunnen worden opgeslagen. Met gewone radiogolven kan dan telkens worden afgelezen waar iemand zich heeft opgehouden en welke gegevens op zijn of haar chip zijn opgeslagen. Zulke RFID-chips worden ook bij ons al in sommige disco's als toegangskaart gebruikt. Er wordt ook al gesproken over het gebruik ervan om medische gegevens op een eenvoudige manier toegankelijk te maken. Een chip onder de huid, die bijvoorbeeld bij een ongeval snel en eenvoudig niet alleen de bloedgroep maar ook de ziektegeschiedenis toegankelijk maakt, heeft ontegenzeggelijk voordelen. Het idee echter dat we vroeg of laat, in de niet al te verre toekomst, allemaal rondlopen met zulke chips niet alleen in onze schoenen, maar eventueel ook onder de huid, heeft beslist Kafkaëske trekken. Telkens wanneer iemand voorbij een afleesapparaat komt, kan hij of zij gecontroleerd, gecheckt, nagetrokken worden.

- * Nog een voorbeeld is de ontwikkeling van algemene *ambient technologies*: hiervoor zal meer en meer gebruik worden gemaakt van gegevens verzameld *doorsensoren* en *over* onderwerpen die pas na grondige bewerking (waaronder profiling) informatie over personen verschaffen. Het gaat hier dus niet meer om gegevens die door het individu zelf ooit zijn afgestaan, zoals in het Amazon-voorbeeld, maar om gegevens waarbij de betrokkene niet eens gemerkt heeft dat ze geregistreerd werd.
- * Ten slotte zijn mensen met de ontwikkeling van web 2.0 meer en meer geneigd en in staat om persoonlijke gegevensbestanden via *facebook* of Hyves te verspreiden, zonder dat ze bij machte zijn de verdere verspreiding van deze informatie nog te controleren en zonder dat de mensen zich ervan bewust zijn (vooral kinderen).

De consequenties van deze technologische ontwikkelingen voor de samenleving zijn nog nauwelijks te voorzien. Duidelijk is echter om te beginnen wel dit: hoe meer gegevens er over ons verzameld kunnen worden, des te minder zullen we subjecten beschouwen als individuele mensen, met onverwisselbare eigenschappen en een onverwisselbare biografie. Integendeel, dat verzamelen van gegevens heeft immers juist tot doel ons altijd alleen maar als lid van bepaalde groepen te beschrijven, als statistische objecten, die met meer of minder waarschijnlijkheid ziek worden, geld lenen, op linkse partijen stemmen, radicale boeken lezen of lenen, of auto's kopen. Interessant zijn dan namelijk niet langer de individuele verschillen tussen ons, maar alleen de statistische overlappingsen. Statistische objecten hebben echter geen menselijke waarde, en niemand is hun respect verschuldigd. Het respect voor personen als vrije subjecten met het recht op informationele privacy heeft in zo'n samenleving geen zin meer.

Een andere consequentie van deze razendsnelle en dramatische technologische ontwikkelingen is dat het onduidelijk wordt in hoeverre het idee van de individuele controle over informatie eigenlijk nog wel zin heeft. Want wanneer mensen niet eens meer weten welke gegevens waar over hen opgeslagen, verwerkt en doorgegeven worden, en wanneer de mogelijkheden van profiling en datamining steeds onoverzienbaarder worden, dan wordt het voor de democratische samenleving zowel om morele als om juridische redenen noodzakelijk de informationele privacy zeer veel uitdrukkelijker te beschermen dan tot nu

toe het geval is.

Tot slot moeten wij ons nog weer eens voor de geest halen, hoe de bescherming van de privésfeer samenhangt met onze vrijheid om onszelf te presenteren, en welke rol dit speelt in al onze maatschappelijke betrekkingen. Daniel Solove, een Amerikaanse rechtsfilosoof, wijst op de maatschappelijke waarde van de privésfeer wanneer hij schrijft dat een samenleving alleen tot op die hoogte een goede samenleving is, als ze kan waarborgen dat andere mensen niet te opdringerig kunnen worden. Een samenleving zonder bescherming van informationele privacy zou verstikkend, beperkend en normaliserend zijn, en zeker geen samenleving waarin we zouden willen leven. Door de bescherming van privacy, aldus Solove, waarborgt de samenleving *free zones* waarin individuen kunnen gedijen en goed kunnen leven.

Deze *free zones*, die we nodig hebben om ook in het openbare leven autonoom en authentiek te kunnen handelen, zouden niet mogelijk zijn als we voortdurend rekening moesten houden met observatie en sociale controle. Ze zijn ook dan al niet meer mogelijk, wanneer we er eenvoudigweg niet meer zeker van kunnen zijn in welke handen onze gegevens kunnen komen en welke gegevens er eigenlijk over ons worden verzameld. Hiermee wil ik afsluiten. Ik hoop dat duidelijk is geworden dat we niet alleen met het probleem van de glazen mens te maken hebben, maar ook met het gevaar van de glazen samenleving. Dit scenario lijkt sommigen misschien overdreven - per slot van rekening lijken onze samenleving en onze individuele vrijheid tot nu toe toch nog heel goed te functioneren. Maar veel van de puzzelstukjes bestaan al, die, eenmaal samengevoegd, tot de volledige transformatie van onze samenleving kunnen leiden; en we moeten niet wachten tot ze allemaal zo worden samengevoegd, dat we ons plotseling in de glazen samenleving blijken te bevinden.